

TEORIE OSPRAVEDLŇOVÁNÍ SYSTÉMU A JEJÍ PŘÍNOS K POZNÁNÍ MEZISKUPINOVÝCH VZTAHŮ¹

Veronika Francová, Tereza Komárková

Abstrakt

Studie seznamuje čtenáře s Teorií ospravedlňování systému (System Justification Theory), jakožto s teorií, která ukazuje jiný a v něčem nový pohled na dosavadní poznání meziskupinových vztahů. Teorie ospravedlňování systému sice navazuje na již zavedené a dobře přijímané teorie (jako je Teorie sociální identity či Teorie sociální dominance), zároveň se však vůči nim vymezuje, polemizuje s nimi a předkládá výzkumy, které nás nutí přemýšlet o meziskupinových vztazích poněkud odlišným prizmatem. Text se zaměřuje nejprve na vysvětlení základních pojmů a hypotéz, se kterými teorie pracuje; dále se zabývá vysvětlením psychologických mechanismů ospravedlňování „nespravedlivého“ systému; rozebírá postavení a vnitřní konflikty znevýhodněných skupin; věnuje se tématu preferování nečlenské skupiny; zabývá se stereotypy, jakožto jednou z hlavních forem racionalizace sociálního postavení; a konečně zmiňuje i diskusi s jinými teoriemi.

Klíčová slova: ospravedlňování systému, status quo, stereotypy, komplementární stereotypy

SYSTEM JUSTIFICATION THEORY AND ITS CONTRIBUTION TO INTERGROUP RELATIONS

Abstract

This work introduces the readers to the System Justification Theory, which presents a new insight into the existing knowledge on intergroup relationships. While the System Justification Theory complements the already accepted theories such as the Social Identity Theory or the Social Dominance Theory, it also opposes and argues with them and proposes a research forcing us to think about intergroup relationships from a different point of view. The manuscript focuses at first on the definition of basic terms and the Theory's hypotheses; then it explains psychological mechanisms of justification of "the unfair" system; discusses the position and inner conflicts of disadvantage groups; focuses on the preference of the non-member group and on stereotypes as one of the principal forms of rationalization of social position; and finally, it mentions the discussion with other theories.

Keywords: *system justification, status quo, stereotypes, complementary stereotypes*

---

*Došlo do redakce: 21. 12. 2016
Schváleno k publikaci: 15. 4. 2017*

---

¹Práce na tomto článku byla podpořena grantem Grantové agentury ČR číslo GA14-22000S.

ÚVOD

Začněme naši studii otázkou: Čím to je, že předpokládáme, že chudí lidé budou pravděpodobně méně schopní a méně nadaní než bohatí? Autoři *teorie ospravedlňování systému* (dále jen *SJT* = *System Justification Theory*) tvrdí, že máme sklony vysvětlovat si tyto rozdíly – coby laici – především *vlastnostmi skupin lidí*, a že v tomto ohledu existuje vysoký *konsensus* (Jost et al., 2005). Čím si vysvětlují univerzitní studenti rozdíly v prestiži různých universit? Spears a Manstead (1989) zjistili, že studenti z univerzity v Manchesteru považovali typického studenta z Oxfordu za pracovitějšího, sebejistějšího a bystřejšího. Současně očekávali, že se bude lépe vyjadřovat než typický student z Manchesteru. Své vlastní skupině však ve vzájemné shodě připisovali schopnost myslet prakticky, bezstarostnost a dobrý přehled o módě či hudbě. Znamená to, že všichni studenti sdílejí představu, která odpovídá skutečnosti, nebo jde spíše o snahu studentů z Manchesteru objasnit a obhájit svou pozici? Podobnou otázku si položili Jost a Banajiová (1994), když vyslovili předpoklad, že jde o způsob, jak přijatelným způsobem vysvětlit své postavení a současně podpořit jeho legitimitu, což v důsledku slouží k zachování a udržení stávajícího stavu. Tento proces nazvali *ospravedlňováním systému*.

Následující text seznamuje čtenáře s teorií, o které toho dosud v českém prostředí překvapivě nebylo napsáno příliš mnoho², ačkoli se na poli sociální psychologie jedná o teorii poměrně vlivnou a za uplynulá dvě desetiletí již obsáhle rozpracovanou. Vůbec poprvé se *SJT* objevila v práci J. Josta a M. Banajiové v roce 1994 (Jost, Banaji, 1994). Od té doby se *SJT* stále vyvíjí, přibývají nová témata, hypotézy a rozšiřuje se i řada autorů, kteří se touto teorií zabývají. Autoři *SJT* se hlásí k liberalismu a v určitých ohledech se vracejí k myšlenkám marxismu. Zároveň se do jisté míry vymezují vůči jiným teoriím meziskupinových vztahů, jako jsou *teorie sociální identity* (Tajfel, Turner, 1986) a *teorie sociální dominance* (Sidanius, Pratto, Mitchell, 1994), které jsou v českém prostředí již dobře známé (např. Kouřilová, 2010). V mnoha ohledech pak navazuje na *teorii kognitivní disonance* (Festinger, 1957).

V textu se nejprve zaměříme na úvod do problematiky ospravedlňování systému a představíme základní hypotézy, z nichž *SJT* vychází. Dále se budeme podrobněji věnovat každé z daných oblastí: 1) potřebě udržování statu quo, 2) skutečnosti, že tato potřeba je široce sdílená a 3) funkci a podobě stereotypů v ospravedlňování systému.

JEDINEC – SKUPINA – SYSTÉM

Jak autoři *SJT* dospěli k otázkám, které si kladou, a jak jejich teorii ukotvit v kontextu dalších sociálně psychologických teorií? Po dlouhou dobu sociální psychologové pracovali s předpokladem, že každý jednotlivec a každá skupina lidí mají tendenci vždy chránit svou pozici ve společnosti. V centru pozornosti mnoha sociálních psychologů stálo téma stereotypů a jejich funkce, avšak jejich analýza se soustřeďovala pouze na dvě základní úrovně: *individuální* a *skupinovou*. Autoři raných sociálně psychologických teorií (Lippmann, 1922, Allport, 1954) přisuzovali stereotypům především funkci obrany ega (*ego – justification*); další teoretici (Tajfel, Turner, 1986) pak analyzovali stereotypy jako způsob ochrany skupiny, respektive jejího postavení (*group-justification*). Teorie, které dominovaly sociální psychologii druhé poloviny dvacátého

² Systematický výklad této teorie v našem prostředí dosud chybí; český čtenář se s teorií může setkat spíše výjimečně (např. Koukolík, F. *Jak si zamilovat systém a být spokojený*. Technet.cz, 2010. Dostupné z http://technet.idnes.cz/jak-si-zamilovat-system0sw/veda.aspx?c=A121204_153944_veda_mla, příp. Lukas, J., Smolík, J. *Psychologie vůdcovství*. Brno: Computer Press, 2008.

století, tak obecně vycházely z předpokladu, že jednotlivci i skupiny slouží svým vlastním zájmům, že si osvojují strategie, jak tyto zájmy ospravedlnit, že silně preferují členy vlastní skupiny, mají předsudky vůči jiným skupinám a že jsou připraveny jít do konfliktu, pokud je ohrožen jejich zájem (Jost, Banaji, Nosek, 2004).

Autoři *SJT* hodnotí dosavadní vědecké uchopení tématu vztahů mezi skupinami jako neúplné (Jost, Banaji, 1994). Z jejich analýzy vyplývá, že přístup předcházejících teorií je oslaben v situaci, kdy psychologickou reakcí jedince či skupiny je obrana stávajícího systému, obzvláště, jde-li o skupinu, pro kterou daný stav není výhodný. Aby bylo možno vysvětlit takový jev, je třeba rozšířit analýzu meziskupinových vztahů o *třetí úroveň*, již je *systém*. Stereotypy, které legitimizují současný systém, jsou tak hlavním nástrojem *ospravedlňování systému* (*system-justification*).

VLASTNOSTI SYSTÉMU

Jak rozumět pojmu systém v pojetí *SJT*? Přístup autorů *SJT* můžeme shrnout v těchto bodech:

1) V každém společenském systému existuje celá řada ekonomických, sociálních a politických *rozdílů*, které mají *hierarchickou povahu*. Celé skupiny a vrstvy lidí se liší v tom, jak jsou bohaté, jaké prestiži se těší, jakou mají moc. (Mezi skupiny, které zauímají rozdílné pozice v různých hierarchiích, tak patří například bohatí a chudí, muži a ženy či běloši a černoši.)

2) Přední autoři *SJT* chápou tyto *rozdíly* jako *nerovnosti*. A každý systém, ve kterém existují nerovnosti („*inequality*“), je podle nich systémem *nespravedlivým* („*unjust*“). Nespravedlnost systému spočívá v tom, že – zjednodušeně řečeno – jedněm přináší výhody a druhým znevýhodnění. (Jde tedy o terminologii, která není politicky neutrální.) V jemně odlišných konotacích se navíc základní pojmy *SJT* jeví v českém překladu, kde anglické „*justification*“ (ospravedlnění) s sebou nese automatický předpoklad nespravedlnosti, kterou je třeba obhájit. V následujícím textu se tak budeme opakovaně setkávat s termíny, které tvoří základní kameny dané teorie a které podle našeho názoru s chápáním autorů *SJT* souzní nejsilněji: *nespravedlnost*, *ospravedlnění systému*, *znevýhodněné skupiny*, *zvýhodněné skupiny*.

3) V každé společnosti přitom zpravidla dochází k *přijetí* těchto nerovností, které vede ke snaze o udržení *statu quo*.

4) Do legitimizace *statu quo* vstupují i *politické ideologie*, které jsou vlastní současné západní společnosti. V tomto ohledu upozorňují teoretici *SJT* především na pravicový konzervatismus, kterému je blízký *odpor ke změně* a s ním související *kladné přijímání nerovnosti* (viz např. Nosek, Banaji, Jost, 2009).

ZÁKLADNÍ HYPOTÉZY SJT

SJT se snaží objasnit sociální a psychologické procesy, prostřednictvím nichž lidé (jako jednotlivci i jako členové různých skupin) ospravedlňují stávající uspořádání určitého systému. Jinak řečeno, *SJT* se snaží objasnit *mechanismy ospravedlňování* všech případů sociální, ekonomické a politické *nespravedlnosti systému*. Ospravedlňování systému je definováno jako „*proces, skrze nějž je legitimizováno existující sociální rozložení, a to i na úkor osobních nebo skupinových zájmů*“ (Jost, Banaji, Nosek, 2004, s. 883). *SJT* přitom vychází ze tří komplexních hypotéz:

1) Lidé jsou motivováni vnímat současnou podobu společenského uspořádání (*status quo*) jako spravedlivou. Na základě toho se ji snaží bránit, ospravedlňovat a posilovat (Jost, Banaji, 1994; Jost, Hunyady, 2005)³.

³ Autoři *SJT* zde vycházejí z některých dalších teorií. Například podle Lerner (1980) mají lidé silnou potřebu věřit v to, že je svět spravedlivý.

2) Lidé mají oproti očekávání tendenci vnímat existující řád jako spravedlivý i tehdy, jsou-li ekonomicky a jinak *znevýhodněni*, tedy je-li vůči nim tento řád „nespravedlivý“. To je možné především díky tomu, že *příslušníci různých skupin* přijímají stejné způsoby *legitimizace* a *ospravedlňování* tohoto systému, tedy že legitimizace systému je široce *sdílena* napříč celou společností.

3) Legitimizace a racionalizace existujících sociálních a ekonomických rozdílů mezi skupinami se děje skrze *stereotypy*. Uvnitř stereotypu každá skupina dostává odlišné stereotypní hodnocení v závislosti na tom, zda je považována za skupinu s vysokým nebo nízkým společenským statutem (Jost, Banaji, Nosek, 2004).

UDRŽOVÁNÍ STATU QUO

Lidé mají tendenci vnímat *status quo* jako spravedlivý a legitimní. Autoři SJT tvrdí, že společenské uspořádání není něco, co je jednou skupinou prosazováno a druhou odmítáno. Společenský systém je naopak společně udržován každou ze skupin v něm přítomných – a současně každá taková skupina je jeho potenciální obětí. Tendence k udržování *status quo* je tak ve společnosti poměrně častým jevem. Tuto skutečnost lze pozorovat na více úrovních, kterým se nyní budeme věnovat.

Potřeba udržení *status quo* se zřetelně projevuje v situaci *ohrožení* stávajícího společenského systému (Jost, Hunyady, 2002). Příkladem může být celá řada výzkumů zaměřených na psychologickou a společenskou reakci na události 11. září 2001 (Pyszczynski, Solomon, Greenberg, 2003; Moore, 2001; Chanley, 2002; Goodwin, Devos, 2002), které odhalují potřebu chránit existující systém před ohrožením. Kay, Jimenez a Jost (2002) vyslovili tezi, podle níž lidé racionalizují předpokládaný *status quo* mimo jiné tak, že události, jež *pravděpodobně nastanou*, hodnotí jako *žádoucí*. Toto tvrzení podporuje jejich výzkum provedený během prezidentské volby v USA v roce 2000. Výzkumníci v něm ukázali respondentům články, které uváděly, že větší vyhlídky na úspěch má G. Bush (například v poměru 57:43), nebo naopak Al Gore. Koho by volili? Výsledky ukazují, že s rostoucí pravděpodobností vítězství jednoho z kandidátů rostla v obou „táborech“ (republikánském i demokratickém) tendence vidět předpokládaný výsledek jako *žádoucí*. Podle těchto autorů lidé *racionalizují* nejen současný, ale dokonce i předpokládaný či *očekávaný stav*. Když se změní *status quo*, lidé přijmou změnu a racionalizují ji někdy velmi rychle.

ZNEVÝHODNĚNÉ SKUPINY

Jak jsme již nastínili, argumentem autorů SJT při představení konceptu *system justification* byla nedostačivost dosavadního poznání na poli sociální psychologie. Jak upozornili Jost a Banajiová (1994), je třeba zohlednit situace, v nichž je obhajoba *status quo* naplňována také skupinami, pro něž je současný systém *nevýhodný*, a kde dochází k *přijetí* stereotypu, který tuto jejich pozici ve společnosti udržuje.

Jedním z projevů nevědomé snahy o udržení a obhájení existujícího systému u členů znevýhodněných skupin je tendence *velmi nízko hodnotit své zásluhy* a podporovat tak současné společenské uspořádání. Podle Majora (1994) je takovým projevem například tendence žen žádat nižší platy, než jaké mají muži. Nízké nároky projevovaly ženy dokonce i ve výrazně feministicky orientovaném prostředí (na Yale College), jak ukazuje Jost (1997). Podle Pelhama a Hettse (2001) je jedním z efektů nerovnosti skutečnost, že lidé upravují svá *očekávání* tak, aby byla *v souladu se statem quo*. Vycházejí ze závěrů výzkumu, který ukázal, že hůře placení lidé (bez ohledu na gender, který je jindy v otázce pracovního zařazení a platů významnou proměnnou), chápali svou práci jako méně hodnotnou než ti, kteří jsou ve své práci lépe placeni. Zdá se tedy, že obecně platí tendence

znevýhodněných skupin ke sníženému hodnocení vlastních nároků oproti skupinám zvýhodněným, a to i v přísně rovnostářském prostředí.

S tím souvisí také další hypotéza *SJT*, že obhajoba systému bude *silnější ve společnosti s extrémnějšími společenskými a ekonomickými rozdíly*. Za možné potvrzení této hypotézy můžeme považovat skutečnost, že ve společnosti, v níž muži silněji podporují sexistickou ideologii, ženy mají tendenci odpovídající rozdělení společenských rolí podporovat (Glick, Fiske, 2001). Obecně platí, že výraznější podporu mají ideologie ospravedlňující a racionalizující genderové nerovnosti v takových společnostech, které současně v této oblasti velké nerovnosti vykazují (Jost, Banaji, Nosek, 2004).

Abychom lépe porozuměli situaci znevýhodněných skupin v *ospravedlňování systému*, je třeba nastínit *vnitřní konflikt* jejich členů, který je s jejich existencí v sociálním rozvrstvení nutně spojen. Z předchozích argumentů vyplývá, že členové znevýhodněných skupin jsou podle *SJT* častěji postaveni před rozpor mezi ospravedlněním vlastního *ega*, vlastní *skupiny* a *systému*. Tyto tři tendence jsou u skupin zvýhodněných častěji v souladu; obhajoba vlastní pozice v jejich případě logicky souzní s obhajobou existujícího systému. Tak tomu však není u skupin znevýhodněných. Jost, Banajiová a Nosek (2004) upozorňují na skutečnost, že členové znevýhodněných skupin se nesnaží o společenskou změnu. Motivy podporující existenci *systému* u nich totiž většinou převáží nad potřebou obhájení vlastního *ega* či *skupiny*. Výsledkem pak jsou například již výše zmíněné tendence žen k nižšímu hodnocení vlastní práce (Major, 1994) či dokonce k projevům sexismu vůči vlastní skupině (Glick, Fiske, 2001). Tyto tendence však platí i v obecnější rovině; lze je tedy rozšířit také na členy dalších znevýhodněných skupin. Jejich důsledkem je pak výrazně *ambivalentní sebehodnocení* u skupin s nižším statutem. To se navíc zesiluje spolu s projevy ospravedlňování systému. Analogicky pak lze očekávat nižší ambivalenci při hodnocení vlastní skupiny uvnitř skupin s vyšším statutem (Jost, Banaji, Nosek, 2004). Tyto závěry byly podpořeny například ve výzkumu studentů, u nichž pod dojmem legitimacy statusových rozdílů zesílily ambivalentní postoje k vlastní skupině, v případě, že byli ve skupině s nízkým statutem. Analogicky se ambivalence zeslabil u skupin výše postavených (Jost, Burgess, 2000).

Podle logiky předchozích teorií, na které *SJT* navazuje a vůči kterým se často vymezuje, by jedinec měl preferovat vlastní členskou skupinu (*ingroup favoritism*). *SJT* však jako s alternativou k dosavadnímu poznání přichází s fenoménem *preference nečlenské skupiny* (*outgroup favoritism*). Jedná se o vyjádření hodnoty či ocenění členům skupiny, jejímž nejsem členem. Autoři *SJT* jsou přesvědčeni, že členové všech skupin ve společnosti sdílejí myšlenky, pocity a chování, jež podporují a legitimizují existující sociální systémy a že preference nečlenské skupiny je jedním z příkladů takové legitimizace (Jost, Banaji, Nosek, 2004).

Například Mullen, Brown a Smith (1992) metaanalyzovali experimenty skupinového favoritismu. Šlo v nich například o připisování různých vlastností příslušníkům vlastní a druhé skupiny. Jost (2001) jejich výsledky uspořádal podle statusu skupin a dospěl k těmto zjištěním (v buňkách jsou počty studií):

Tab. 1 Uspořádání podle statusu skupin

	preference skupiny		
	vlastní	druhé	
	<i>nižší</i>	3	18
status vlastní skupiny	<i>stejný</i>	27	8
	<i>vyšší</i>	20	0

V 85 % případů tedy příslušníci skupin s nižším statusem favorizují příslušníky skupin s vyšším statusem. Uvádějí například, že jsou inteligentnější a pracovitější.

Jost a jeho spolupracovníci interpretují výskyt preference nečlenské skupiny jako projev potřeby internalizovat, a tedy i udržovat systém nerovnosti. Tato potřeba je podle jejich předpokladů sdílena napříč skupinami s nejrůznějším společenským statusem. To je v rozporu s východiskem *teorie sociální identifikace*, která předpokládá, že „členové skupin, které mají nízký status ve společnosti, a jejichž skupinová identita je trvale ohrožena jejich méněcenností, vnímají okolní skupiny spíše negativně“ (Leach et al., 2003, s. 933).

SJT se tak musí vypořádat s nejednou tezí svých předchůdců či současníků, které jejich interpretace rozporují (viz Jost, Banaji, Nosek, 2004). Za jeden z možných argumentů proti přístupu *SJT* v tomto ohledu může být považován fenomén *sociální desirability*. Podle autorů *SJT* nelze ignorovat možnost, že *sociální konformita* povede jedince ze všech skupin obecně k naplňování očekávání společnosti, že každý bude preferovat spíše vlastní (členskou) sociální skupinu (ingroup favoritism). Miller (1999) například tvrdí, že základem silné společenské normy jsou vlastní zájmy, a že tudíž lidé se řídí potřebou tyto zájmy naplňovat. Existuje totiž silný společenský tlak projevovat navenek preferenci vlastní skupiny; a tento tlak je silnější u skupin, jež jsou tradičně terčem předsudků a diskriminace (Jost, Banaji, Nosek, 2004). Některé studie však ukázaly, že i v případě, že členové znevýhodněné skupiny navenek prezentují silnou preferenci vlastní skupiny, při *implicitním měření* naopak favorizují skupiny s vyšším společenským statusem. Například ve výzkumu Hilla (2002) se ukázalo, že černoši v USA preferují ve vlastní skupině ty, kteří mají světlejší pleť než ostatní. Tento výsledek lze podle autorů *SJT* považovat za projev ospravedlňování systému (Jost, Banaji, Nosek, 2004).

Očekávání společnosti se však nevztahují jen na skupiny znevýhodněné; normativní tlak platí analogicky pro skupiny s vyšším společenským statusem. Skupiny, které Jost, Banajiová a Nosek (2004) označují jako *zvýhodněné*, naopak projevují na *explicitní úrovni* výrazně slabší preferenci vlastní skupiny než na úrovni *implicitní*. Důvodem je snaha neprojevovat předsudky nebo diskriminující přístup vůči ostatním skupinám (Dovidio, Gaertner, 1986). Společenský tlak nutí skupiny s vyšším sociálním statusem neprojevovat navenek tak silnou preferenci vlastní skupiny, avšak na *implicitní úrovni* je tato preference bezpochyby silnější (Jost, Banaji, Nosek, 2004).

Jak již bylo naznačeno, předchozí analýza je podle autorů *SJT* důvodem k ustavení metodologického přístupu ke zkoumání preference nečlenské skupiny, který bude založen na *implicitním měření*. Vedle jiných výhod přináší tento přístup prostor pro odhalení všeho, co je potlačeno, tak aby nevznikal rozpor s *explicitními tvrzeními*.

Od doby prvních úvah o preferenci nečlenské nebo členské skupiny a jejich odlišení na *implicitní* a *explicitní úrovni* proběhlo mnoho výzkumů. Mezi první lze zařadit výzkum přístupů k věkovým a etnickým skupinám (Banaji, Greenwald, Rosier, 1997). Následovaly další studie, založené na srovnání preference skupiny na *explicitní* a *implicitní úrovni* (Nosek, Banaji, Greenwald, 2002; Levy, Banaji, 2002; Uhlman et al., 2002). Jejich závěry potvrzují předpoklad Josta a Banajiové, prezentovaný už v počátcích vzniku *SJT*, že členové znevýhodněných skupin mají tendenci k *vysoké preferenci nečlenské skupiny na implicitní úrovni*. Jost, Pelham a Carvallo například v roce 2002 provedli studii, která byla zaměřena na výběr spolupracovníka ze členské či nečlenské skupiny ke spolupráci na pracovním úkolu. V souladu s očekáváním se ukázalo, že u studentů bílé pleti byl vyšší zájem o spolupráci s kolegou, o němž předpokládali, že je také bílé pleti. Avšak zájem o spolupráci s člověkem bílé pleti byl zvýšen i mezi studenty černé pleti, což značně problematizuje tradiční psychologický předpoklad, že každý preferuje osoby sobě podobné, ideálně členy vlastní skupiny. Při zaměření na afektivní stránku se mimo jiné ukázalo, že *implicitní preference nečlenské*

skupiny (studenti bílé pleti) byla na afektivní rovině spojena se *sníženým sebevědomím* jednotlivých členů skupiny (Jost, Banaji, Nosek, 2004).

Potvrzuje se tak předpoklad autorů *SJT*, že *preferenci nečlenské skupiny* lze u skupin znevýhodněných pozorovat na *implicitní úrovni*. Jako taková pak může být považována za projev ospravedlňování systému, které vede k udržení statu quo. V průběhu dvaceti let výzkumu v oblasti meziskupinových vztahů nabídli autoři *SJT* (Jost et al., 2008) *sociálně-kognitivní analýzu* procesu ospravedlňování systému. Viděno jejich perspektivou, je vnímání statu quo jako legitimního a stabilního běžným *motivačním cílem*, jehož lidé chtějí dosahovat. Lidé totiž nechtějí jen věřit, že daný systém je v pořádku a že je spravedlivý, ale chtějí a potřebují věřit, že oni sami jsou spravedliví (Liviathan, Jost, 2011). Liviathan a Jost (2011) píší, že současný status quo vytrvale naplňujeme smysluplností. A to až dokud není dosaženo kýženého stavu, kdy „je možné jej považovat za smysluplný a trvale platný“ (s. 232). Tento pohled podporuje několik výzkumů z posledních let. Stapel a Noordewier (2011) znovu prokázali, že spolu s dojmem ohrožení systému roste i psychologická potřeba struktury, která se projevuje skrze zesílení stereotypů. Současně však prokázali její snížení v situaci, kdy byla uspokojena potřeba struktury okolního světa (například po složení skládky puzzle). Právě potřeba kognitivní struktury a vzdorování jakékoli disonanci je jednou z možných interpretací existence *ospravedlňování systému*.

Ve světle závěrů výzkumů, které autoři *SJT* prezentují, lze konstatovat, že jakékoli poskytnutí argumentů, které ospravedlňují systém (legitimizují různé postavení skupin v něm přítomných), obecně zesiluje psychologickou tendenci systém podporovat. Tendenci vysvětlovat rozdíly ve společnosti tak lze považovat za plnohodnotné vysvětlení širokého *sdílení stereotypů* napříč celou společností.

Akceptaci a ochranu statu quo přitom nelze vnímat čistě pozitivně. Setrvání v postoji racionalizace systému může jednotlivce a jeho okolí za určitých okolností poškozovat, zvláště jde-li o nezdravé vztahy v rodině, systém apartheidu nebo zásadní společenské nebo ekonomické nerovnosti (Jost, Kay, 2010). Obecně však lze ospravedlňování systému považovat za něco, co pomáhá lidem vyrovnat se s ohrožujícím prostředím, a tak v něm lépe fungovat (Liviathan, Jost, 2011).

STEREOTYPY

Nástrojem legitimizace a racionalizace existujících sociálních a ekonomických rozdílů mezi skupinami jsou podle autorů *SJT* *stereotypy*. Ty podle nich napomáhají vysvětlení rozdílů ve společenském statusu mezi jednotlivými skupinami ve společnosti. Walter Lippmann (1922), který přinesl termín *stereotyp* do prostoru společenských věd, nestavěl funkci stereotypu pouze na bázi usnadnění orientace ve světě, ale už tehdy upozornil také na to, že stereotypy mohou sloužit k obraně naší pozice ve společnosti. Inspirací pro autory *SJT* se pak stal nepochybně Allportův (1954) předpoklad, že stereotypy pouze nereflektují, ale hlavně konstruují „realitu“.

Z výzkumů Josta a jeho spolupracovníků vyplývá, že užívání stereotypů k interpretaci existujících nerovností narůstá s poskytnutím vysvětlení (nebo pseudovysvětlení) rozdílů ve statusu nebo vlivu jednotlivých skupin. Stereotypy totiž tím, že rozdíly racionalizují, zlepšují vztah znevýhodněných skupin k vlastní situaci (Jost, Banaji, Nosek, 2004). Autoři *SJT* pak přispěli k tématu meziskupinových vztahů především v otázce *obsahu stereotypu* jako takového. Úvodní příklad se studenty z Manchesteru nás přivádí k otázce, co pomáhá studentům akceptovat situaci, v níž jsou jako bystřejší a výkonnější označeni jejich „konkurenti“. Ze závěrů daného výzkumu vyplývá, že přijetí pozitivního stereotypu studentů Oxfordu je vyváženo jinými kladnými vlastnostmi, které jsou přisouzeny studentům z Manchesteru.

Autoři *SJT* skrze podobné případy popsali fenomén *komplementárního stereotypu*. Jeho principem je další náhradní vlastnost, která je součástí stereotypu a která současně vyvažuje znevýhodnění

nebo naopak zvýhodnění skupiny. Zeslabuje se tak rozdíl mezi postavením skupin a ospravedlňuje se jejich pozice ve společnosti, kterou by jinak nebylo možno vysvětlit (Jost, Banaji, Nosek, 2004).

Podstatným zlomem ve výzkumu komplementárních stereotypů byly experimenty Kaye a Josta (2003). V první etapě jednoho z nich se například někteří studenti dozvěděli, že jistý George je bohatý a má vysoké příjmy, že ale sem a tam porušuje společenské normy a není příliš čestný. Jiní studenti se dozvěděli, že je George bohatý a čestný, další, že je chudý a nečestný a poslední skupina se dozvěděla, že je chudý a čestný. Po této etapě vyplnili všichni studenti škálu, která zjišťuje, zda pokládají svět za spravedlivý. Výsledky ukazují, že studenti pokládají svět za spravedlivější, je-li George bohatý a nečestný, nebo chudý a čestný, než je-li bohatý a čestný, nebo chudý a nečestný. Obdobně Jost a Kay (2005) vystavili jednu skupinu zkoumaných osob působení genderového stereotypu, který vykresluje ženy jako přátelské, vřelé a společenské, ale bez potřeby ovlivňovat, zatímco druhou skupinu působení tohoto stereotypu nevystavili. Výsledky ukazují, že po působení genderového stereotypu byl systém vnímán jako spravedlivější, a to především ženami. Je-li tedy ženám představen *komplementární stereotyp*, tedy tvrzení, že ženy mají řadu předností, které muži nemají, pokládají systém za *spravedlivější*. Laurin, Kay a Shepherd (2011) zjistili, že zesílení motivace k ospravedlňování systému skrze jeho ohrožení vede jak u mužů, tak u žen k připisování komplementárních stereotypů sobě samým. Z jejich závěrů lze vyvodit, že stereotypizace vlastní skupiny (*self-stereotyping*) vede k udržení statu quo, ale že i sama potřeba vnímat status quo jako legitimní a stabilní je velmi silná. Sebe-naplňující chování jednotlivce tak de facto ochraňuje genderovou nerovnost, a tím udržuje systém stabilní.

Ospravedlňování systému je obecně zesilováno takovými stereotypy, které vedou k dojmu, že každá skupina ve společnosti má svou hodnotu a že *žádná skupina nemá současně právo na vše*, co se považuje za cenné (Jost, Banaji, Nosek, 2004). Zároveň si členové znevýhodněných skupin takové vysvětlení své situace pamatují jako pravdivější, než ve skutečnosti bylo (Haines, Jost, 2000). Lidé ze znevýhodněných skupin si tak i nepravdivá či nepřesná vysvětlení své obtížné situace, která jim z psychologického hlediska pomáhají, zpětně vybavují jako pravdivější (Jost, Banaji, Nosek, 2004). Je tedy velmi pravděpodobné, že při poskytnutí náhradního, nepravdivého vysvětlení situace se u členů skupiny zlepší vnímání stávající situace a současně se zesílí jejich tendence vnímat danou informaci jako pravdivou. Na tomto základě se vytváří a posiluje stereotyp.

DISKUSE S JINÝMI TEORIEMI

Témata, s nimiž *SJT* přichází, nutně otevírají otázku „proč“? Proč lidé nevolí na prvním místě své vlastní zájmy? *SJT* při své snaze osvětlit potřebu lidí obhajovat status quo i tehdy, kdy je to pro ně samotné nebo pro jejich skupinu nevýhodné, předpokládá základní psychologickou vazbu jedince na stávající sociální rozvrstvení. Silně se v tomto ohledu vymezila vůči teoriím, které naopak předpokládají silnou vazbu jedince na členskou skupinu a na vlastní zájmy. *Teorie sociální dominance* předpokládá, že podpora rovnosti bude souviset s vlastní sociální příslušností, a že tedy skupiny zvýhodněné nebudou rovnost podporovat (Sidanius et al., 2000). *Teorie sociální identity* se sice ve většině témat s teorií sociální dominance neshoduje, avšak souhlasí s tvrzením, že nejsilnější motivaci udržovat stávající systém mají skupiny s vyšším společenským statusem. Přesto se ani autoři *SJT* ve svých stěžejních textech podrobněji *nevyslovují k otázce příčiny* zmíněné vazby ke statu quo a omezují se na konstatování její existence, případně odkazují ke společenským a politickým důsledkům, které přináší a které bychom současně mohli považovat za příčinu (viz např. Jost, Banaji, Nosek, 2004).

Nejblíže perspektivě *SJT* stojí *teorie kognitivní disonance* (Festinger, 1957; Wicklund, Brehm, 1976), která může paradox podpory systému ze strany znevýhodněných skupin v některých ohledech vysvětlit. Její logikou lze nahlédnout skutečnost, že členové znevýhodněných skupin

budou náchylnější k udržování statu quo než členové skupin zvýhodněných, alespoň tehdy, kdy se jejich vlastní zájmy nebudou jevit jako významné. Právě nejvíce společensky deprivovaní lidé mají totiž v pohledu teorie kognitivní disonance nejsilnější potřebu vysvětlit svou pozici tak, aby svou vnitřní disonanci zeslabili. Ti, kteří jsou systémem nejvíce znevýhodněni, budou pak stávající systém nejvýrazněji obhajovat. Jost, Pelham et al. (2003) například prokázali, že lidé s nižším příjmem mají silnější tendenci považovat ekonomickou nerovnost za legitimní nebo dokonce za nutnou, než lidé s vyššími příjmy. Aronson (1995), jenž se zabýval ospravedlňováním jako reakcí na kognitivní disonanci už od šedesátých let minulého století, ukázal, že studenti, kteří opakovaně selhávali v nějakém úkolu, jeví známky disonance, když se jim náhle v tomtéž úkolu podařilo uspět. Někteří dokonce šli tak daleko, že měnili odpovědi za nesprávné, aby vyvolali konzistentní dojem.

Teorie kognitivní disonance (Festinger, 1957) se tak stává jedním z možných vysvětlení některých projevů, kterými se zabývá *SJT*. Není však vysvětlením absolutním, protože ani autoři *SJT* netvrdí, že skupiny znevýhodněné budou vždy (nebo typicky) nejsilnějšími podporovateli stávajícího systému. Také *sociálně-kognitivní analýza* posledních let existence *SJT* přináší jistý posun v interpretaci ospravedlňování systému a směřuje nás tematicky blíže k potřebě vidět jako spravedlivý nejen svět, v němž žijeme, ale také sebe samé.

ZÁVĚR

Teorie ospravedlňování systému rozšířila poznání v oblasti meziskupinových vztahů o úroveň *systému*. Výzkumy prokazují, že lidé mají motivaci nejen chovat kladné postoje k sobě samým nebo členům svých vlastních skupin (jak předpokládají další teorie), ale též pozitivně se vztahovat k existujícímu společenskému systému a *statu quo*. Tato tendence se opakovaně projevuje též u *skupin znevýhodněných*, jejichž zájmem zdánlivě není udržení statu quo, ale jeho změna. Akcent na přijetí stereotypu skupinami, pro které je dané uspořádání nevýhodné, je jedním z hlavních přínosů *SJT* na poli analýzy meziskupinových vztahů. V dosavadním sociálně psychologickém výzkumu nebyl kladen důraz na existenci stereotypů jako nástrojů, jež na psychologické úrovni podporu existujícího společenského uspořádání utvářejí. V tomto ohledu můžeme označit za přínosné perspektivy, jež do sociálně psychologického výzkumu přinesla *teorie ospravedlňování systému*.

LITERATURA

- Allport, G. W. (1954/1958). *The Nature of Prejudice*. Cambridge, MA: Addison-Wesley.
- Aronson, E. (1995). *The Social Animal*. New York: W.H. Freeman and Co.
- Banaji, M. R., Greenwald, A. G., & Rosier, M. (1997). *Implicit esteem: When collectives shape individuals*. Paper presented at the Self & Identity Preconference, Toronto.
- Blanton, H., George, G., & Crocker, J. (2001). Contexts of system justification and system evaluation: Exploring the social comparison strategies of the (not yet) contented female worker. *Group Processes and Intergroup Relations*, 4, 127–138.
- Correll, J., Park, B., Judd, C. M., & Wittenbrink, B. (2002). The police officer's dilemma: Using ethnicity to disambiguate potentially threatening individuals. *Journal of Personality and Social Psychology*, 83, 1314–1329.
- Dovidio, J. F., & Gaertner, S. L. (Eds.) (1986). *Prejudice, discrimination, and racism*. Orlando, FL: Academic Press.

- Festinger, L. (1957). *A Theory of Cognitive Dissonance*. Stanford: Stanford University Press.
- Glick, P., & Fiske, S. T. (2001). An ambivalent alliance: Hostile and benevolent sexism as complementary justifications for gender inequality. *American Psychologist*, *56*, 109–118.
- Goodwin, S., & Devos, T. (2002). *American identity under siege: National and racial identities in the wake of the September 11th attack*. Paper presented at the annual meeting of the Society for Experimental Social Psychology, Columbus, OH.
- Haines, E. L., & Jost, J. T. (2000). Placating the powerless: Effects of legitimate and illegitimate explanation on affect, memory, and stereotyping. *Social Justice Research*, *13*, 219–236.
- Hill, M. E. (2002). Skin color and the perception of attractiveness among African Americans: Does gender make a difference? *Social Psychology Quarterly*, *65*, 77–91.
- Chanley, V. A. (2002). Trust in government in the aftermath of 9/11: Determinants and consequences. *Political Psychology*, *23*, 469–483.
- Jost, J. T. (1997). An experimental replication of the depressed entitlement effect among women. *Psychology of Women Quarterly*, *21*, 387–393.
- Jost, J. T. (2001). Outgroup favoritism and the theory of system justification: An experimental paradigm for investigating the effects of socio-economic success on stereotype content. In G. Moskowitz (Ed.), *Cognitive social psychology: The Princeton symposium on the legacy and future of social cognition* (pp. 89–102). Mahwah, NJ: Erlbaum.
- Jost, J. T., & Banaji, M. R. (1994). The role of stereotyping in system-justification and the production of false consciousness. *British Journal of Social Psychology*, *33*, 1–27.
- Jost, J. T., Banaji, M. R., & Nosek, B. A. (2004). A decade of system justification theory: Accumulated evidence of conscious and unconscious bolstering of the status quo. *Political Psychology*, *25*, 881–920.
- Jost, J. T., & Burgess, D. (2000). Attitudinal ambivalence and the conflict between group and system justification motives in low status groups. *Personality and Social Psychology Bulletin*, *26*, 293–305.
- Jost, J. T., & Thompson, E. P. (2000): Group-based dominance and opposition to equality as independent predictors of self-esteem, ethnocentrism, and social policy attitudes among African Americans and European Americans. *Journal of Experimental Social Psychology*, *36*, 209–232.
- Jost, J. T., & Hunyady, O. (2002). The psychology of system justification and the palliative function of ideology. *European Review of Social Psychology*, *13*, 111–153.
- Jost, J. T., & Hunyady, O. (2005). Antecedents and consequences of system justifying ideologies. *Current Directions in Psychological Science*, *14*, 260–265.
- Jost, J. T., & Kay, A. C. (2010). Social justice: History, theory, and research. In S. T. Fiske, D. T. Gilbert, & G. Lindzey (Eds.), *Handbook of social psychology* (5th ed., Vol. 2, pp. 1122–1165). Hoboken, NJ: Wiley.
- Jost, J. T., Kivetz, Y., Rubini, M., Guermendi, G., & Mosso, C. (2005). System-justifying functions of complementary regional and ethnic stereotypes: Cross-national evidence. *Social Justice Research*, *18*, 305–333.
- Jost, J. T., Pelham, B. W., Sheldon, O., & Sullivan, B. N. (2003). Social inequality and the reduction of ideological dissonance on behalf of the system: Evidence of enhanced system justification among the disadvantaged. *European Journal of Social Psychology*, *33*, 13–36.

- Jost, J. T., Pelham, B. W., & Carvallo, M. (2002). Non-conscious forms of system justification: Cognitive, affective, and behavioral preferences for higher status groups. *Journal of Experimental Social Psychology, 38*, 586–602.
- Jost, J. T., Pietrzak, J., Liviatan, I., Mandisodza, A. N., & Napier, J. L. (2008). System justification as conscious and non-conscious goal pursuit. In J. Shah & W. Gardner (Eds.), *Handbook of motivation science* (pp. 591–605). New York: Guilford.
- Jost, J. T., & van der Toorn, J. (2012). System justification theory. In P. A. M. van Lange, A. W. Kruglanski, & E. T. Higgins (Eds.), *Handbook of theories of social psychology* (Vol. 2, pp. 313–343). London: Sage.
- Kay, A., Jimenez, M. C., & Jost, J. T. (2002). Sour grapes, sweet lemons, and the anticipatory rationalization of the status quo. *Personality and Social Psychology Bulletin, 28*, 1300–1312.
- Kay, A. C., & Jost, J. T. (2003). Complementary justice: Effects of “poor but happy” and “poor but honest” stereotype exemplars on system justification and implicit activation of the justice motive. *Journal of Personality and Social Psychology, 85*, 823–837.
- Koukolík, F. (2010). *Jak si zamilovat systém a být spokojený*. Technet.cz. Dostupné z http://technet.idnes.cz/jak-si-zamilovat-system0sw/veda.aspx?c=A121204_153944_veda_mla
- Kouřilová, S. (2011). Jedinec v meziskupinových vztazích: od sociální kategorizace k předsudkům. *Československá psychologie, 55*, 12–24.
- Laurin, K., Kay, A. C., & Shepherd, S. (2011). Self-Stereotyping as a Route to System Justification. *Social Cognition, 29*(3), 360–375.
- Leach, C. W., Spears, R., Branscombe, N. R., & Doosje, B. (2003). Malicious pleasure: Schadenfreude at the suffering of another group. *Journal of Personality and Social Psychology, 84*, 932–943.
- Lerner, M. J. (1980). *The belief in a just world: A fundamental delusion* (pp. 11–12). New York: Plenum Press.
- Levy, B., & Banaji, M. R. (2002). Implicit ageism. In T. Nelson (Ed.), *Ageism: Stereotyping and prejudice against older persons* (pp. 49–75). Cambridge, MA: MIT Press.
- Lippmann, W. (1922). *Public Opinion*. New York: Macmillan.
- Liviatan, I., & Jost, J. T. (2011). System justification theory: Motivated social cognition in the service of the status quo. *Social Cognition, 29*, 231–237.
- Lukas, J., & Smolík, J. (2008). *Psychologie vůdcovství*. Brno: Computer Press.
- Major, B. (1994). From social inequality to personal entitlement: The role of social comparisons, legitimacy appraisals, and group memberships. *Advances in Experimental Social Psychology, 26*, 293–355.
- Miller, D. T. (1999). The norm of self-interest. *American Psychologist, 54*, 1–8.
- Moore, D. W. (2001, 9 October). Bush support rides wave of anti-terrorism: Ratings on job performance, personal characteristics soar (Poll analyses, Gallup Organization). Retrieved from <http://www.gallup.com/content/login.aspx?ci=4975>.
- Mullen, B., Brown, R., & Smith, C. (1992). Ingroup bias as a function of salience, relevance, and status: An integration. *European Journal of Social Psychology, 22*, 103–122.
- Nosek, B. A., Banaji, M. R., & Greenwald, A. G. (2002). Harvesting implicit group attitudes and beliefs from a demonstration website. *Group Dynamics, 6*, 101–115.

- Nosek, B. A., Banaji, M. R., & Jost, J. T. (2009). The politics of intergroup attitudes. In J. T. Jost, A. C. Kay, H. Thorisdottir (Eds.), *Social and psychological bases of ideology and system justification* (pp. 480-506). New York, NY, US: Oxford University Press.
- Pelham, B. W., & Hetts, J. J. (2001). Underworked and overpaid: Elevated entitlement in men's self-pay. *Journal of Experimental Social Psychology, 37*, 93-103.
- Pyszczynski, T., Solomon, S., & Greenberg, J. (2003). *In the wake of 9/11: The psychology of terror*. Washington, DC: APA Press.
- Sidanius, J., & Pratto, F. (1993). The inevitability of oppression and the dynamics of social dominance. In P. Sniderman, P. E. Tetlock, & E. G. Carmines (Eds.), *Prejudice, politics, and the American dilemma* (pp. 173-211). Stanford, CA: Stanford University Press.
- Sidanius, J., Pratto, F., & Mitchell, M. (1994). In-group identification, social dominance orientation, and differential intergroup social allocation. *Journal of Social Psychology, 134*, 151-167.
- Sidanius, J., & Pratto, F. (1999). *Social dominance: An intergroup theory of social hierarchy and oppression*. New York: Cambridge University Press.
- Sidanius, J., Singh, P., Hetts, J. J., & Federico, C. (2000). It's not affirmative action, it's the blacks: The continuing relevance of race in American politics. In D. O. Sears, J. Sidanius, & L. Bobo (Eds.), *Racialized politics: The debate about racism in America* (pp. 191-235). Chicago: University of Chicago Press.
- Spears, R., Jetten, J., & Doosje, B. (2001). The (il)legitimacy of ingroup bias: From social reality to social resistance. In J. T. Jost & B. Major (Eds.), *The psychology of legitimacy: Emerging perspectives on ideology, justice, and intergroup relations* (pp. 332-362). New York: Cambridge University Press.
- Spears, R., & Manstead, A. R. (1989). The social context of stereotyping and differentiation. *European Journal Of Social Psychology, 19*(2), 101-121.
- Stapel, D. A., & Noordewier, M. K. (2011). System justification beliefs, affirmative action, and resistance to equal opportunity organizations. *Social Cognition, 29*(3), 231-237.
- Tajfel, H., & Turner, J. C. (1986). The social identity theory of intergroup behavior. In S. Worchel & W. G. Austin (Eds.), *The psychology of intergroup relations* (pp. 7-24). Chicago: Nelson-Hall.
- Tyler, T. R. (2011). *Why people cooperate*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Uhlmann, E., Dasgupta, N., Elgueta, A., Greenwald, A. G., & Swanson, J. (2002). Subgroup prejudice based on skin color among Hispanics in the United States and Latin America. *Social Cognition, 20*, 198-225.
- Wicklund, R. A., & Brehm, J. W. (1976). *Perspectives on cognitive dissonance*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.

O autorkách:

PhDr. Veronika Francová vystudovala psychologii na Pedagogické fakultě Univerzity Karlovy v Praze, kde v současné době dokončuje doktorské studium. Výzkumně se zaměřuje především na komunikaci v asymetrických vztazích a na sociální stereotypy. Pracuje rovněž jako školní psycholožka.

Kontaktní údaje:

Adresa: Katedra psychologie, Pedagogická fakulta, Univerzita Karlova v Praze, Magdalény Rettigové 4, Praha 1, 110 00, e-mail: veronika.francova@pedf.cuni.cz

Mgr. Tereza Komárková, Ph.D. vystudovala psychologii a speciální pedagogiku na Pedagogické fakultě Univerzity Karlovy v Praze, kde absolvovala i doktorské studium. V současné době působí na katedře pedagogiky Filozofické fakulty Univerzity Karlovy. Výzkumně se zaměřuje především na problematiku sociálních a vzdělanostních nerovností, sociálních stereotypů a hodnotové orientace. Pracuje rovněž jako psycholožka v Pedagogicko-psychologické poradně.

Kontaktní údaje:

adresa: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, katedra pedagogiky, nám. Jana Palacha 2, Praha 1, 116 38

e-mail: tereza.komarkova@ff.cuni.cz

Francová, V., & Komárková, T. (2017). Teorie ospravedlňování systému a její přínos k poznání meziskupinových vztahů. *E-psychologie*, 11(1), 59-71. Dostupné z http://e-psycholog.eu/pdf/francova_komarkova.pdf